

Iraq's Reason for Existence: Continuity or Collapse

Mohammad Raof Heidari Far[✉] , and Adel Moradi²

1. Corresponding author, Department of Geography, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran. E-mail: amirhidry123@pnu.ac.ir
2. Master's Degree in Geography, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 10 August 2024

Received in revised form:
28 August 2024

Accepted: 10 September 2024

Keywords:

Globalization,
Nation-state building,
Post conflict society,
Raison d'être,
Iraq.

ABSTRACT

The cause of existence is an important and sensitive concept in political geography. What factor or factors cause the emergence and continuation of a country is the reason for its existence and survival. Some countries have a strong *raison d'être* and others have a weak *raison d'être*. In this research, in order to enrich this concept, with the case study of Iraq, it has been tried to investigate the cause or causes of existence of this country. This research was carried out using descriptive and analytical method and the required information was collected through library and documentary sources. The purpose of the article is to answer the question exploring whether the reason for Iraq's weak existence, the absence of a strong political thought and the weakness of the national unity of this country will ultimately lead to separation and disintegration. This question and other questions have been investigated in this research. The article is based on the assumption that the inability of different Iraqi governments to present a comprehensive idea and cause of existence has prevented the formation of a unified and accepted national identity among the residents of Iraq. This has caused instability in the country of Iraq and the state and nation-building process has not been completed.

Cite this article: Heidari Far M.R. Adeli.R. (2024). Period Iraq's reason for existence: continuity or collapse. *New Geopolitics Research*, 1 (1), 105-122.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <http://doi.org/10.22.34/nrpg.1.1.7>

Introduction

In the contemporary world, the concept of existential reason is recognized as one of the most fundamental concepts in political geography and state-nation studies. This concept refers to a set of factors that guarantee the emergence, continuity, and survival of a country and play a fundamental role in the formation of its national identity and social cohesion. Unlike a small number of countries that enjoy ethnic, religious, and linguistic homogeneity, the majority of countries in the world, especially in the Middle East, have a multinational and mosaic structure, which creates the basis for internal tensions and conflicts. Iraq, as one of the most important countries in the region with a sensitive geopolitical position, is a clear example of a country whose existential reason has always been a subject of debate and challenge. This country, with its high ethnic and religious diversity, a history of internal and external conflicts, and its susceptibility to regional and global geopolitical developments, has always faced a crisis of national identity and weak social cohesion. The importance of examining Iraq's *raison d'être* lies not only in understanding the country's internal dynamics, but also in analyzing macro-regional trends and their effects on the security and stability of the Middle East.

Method

This research has been conducted taking a descriptive-analytical approach and has been carried out based on library and documentary studies. The required data and information have been collected from reliable scientific sources, historical documents, political analyses, and related research works. The theoretical framework of the research has been developed based on the theories of political geographers about the *raison d'être* of countries, the state-nation building process, and the role of material and spiritual factors in the formation and continuation of national identity. In analyzing the situation in Iraq, the ethno-religious structure, historical developments, the role of regional and transregional powers, globalization trends, and the impact of the policies of the United States and its allies have been examined. In addition, comparative examples have been used to compare the situation of Iraq with other multinational countries and examine the strengths and weaknesses of its *raison d'être*.

Results and Discussion

The research findings show that Iraq's *raison d'être* has always been weak and fragile since the country's inception. The most important factors weakening Iraq's *raison d'être* are as follows:

- A diverse ethnic and religious structure: Iraq consists of three major ethnic and religious groups (Shiite Arabs, Sunni Arabs, and Kurds), each with distinct identities, interests, and political ideals. This diversity, rather than being mutually reinforcing, has often led to competition, distrust, and even bloody conflicts.
- A history of imposed state-building: Iraq's political structure is the result of colonial demarcations and the intervention of foreign powers, rather than a natural process of nation-building. This has led to the Iraqi state lacking a comprehensive political ideology acceptable to all groups from the beginning.

- Weak national identity and social cohesion: Despite efforts made in different periods, especially after the fall of the Baath regime, the nation-building process in Iraq has not been completed and the people of this country still lack a sense of belonging and true national unity. The only point of convergence of different groups was the overthrow of Saddam, and after that, each political group has pursued its own interests.
- The influence of foreign actors: The policies of the United States and its allies, especially after 2003, by supporting some groups (such as the Kurds) and implementing strategies such as the "Greater Middle East" and "dual containment", have paved the way for weakening national unity and even proposing scenarios for the disintegration of Iraq.
- Globalization and media trends: Globalization tools such as the Internet and satellite, by highlighting differences and displaying ethno-religious violence, have weakened the legitimacy of central governments and paved the way for separatism and the expansion of social divisions.
- The emergence of non-state actors and terrorism: Groups such as ISIS and Al-Nusra, by taking advantage of identity and structural gaps, seriously threatened not only Iraq's security but also its *raison d'être* and fueled the process of the central government's collapse.
- In summary, Iraq is an example of a country that, despite its privileged geopolitical location and rich natural resources, has always been exposed to instability, a crisis of legitimacy, and the threat of disintegration due to the weakness of its *raison d'être*.

Conclusions

Based on the findings of this study, Iraq's weak *raison d'être*, the lack of comprehensive political thought, and the weakness of national unity are the most important obstacles to the state-nation building process in this country. The Iraqi government has so far failed to create a comprehensive and acceptable national identity for all ethnic and religious groups, and this has paved the way for continued crises and political-social instability. Foreign interventions, globalization trends, and the emergence of non-state actors have exacerbated this crisis and made scenarios of disintegration and collapse a real threat.

At the same time, the Iraqi experience shows that the survival of a country does not depend solely on material factors such as territory, population, and natural resources, but above all requires the presence of a strong existential reason, a coherent national identity, and a comprehensive political thought. In the absence of these factors, even countries with a civilizational background and a privileged geopolitical position are at risk of collapse.

Therefore, the main strategy for maintaining the unity and cohesion of Iraq is to focus on creating an inclusive political thought, strengthening national identity, and enacting the intelligent management of ethno-religious diversity. Without achieving these goals, the future of Iraq will continue to face the threat of separation, fragmentation, and instability. This study, emphasizing the importance of the existential reason as the foundation of state-nation building,

reminds us of the need to review Iraq's domestic and foreign policies and pay attention to the successful experiences of nation-building in other countries.

علت وجودی عراق: تداوم یا فروپاشی

محمد رئوف حیدری فر^۱، عادل مرادی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: mohammad.heidari508@gmail.com
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: دولت - ملت‌سازی، جوامع پسا‌منازعه، علت وجودی، عراق.</p>	<p>علت وجودی، مفهومی مهم و حساس در جغرافیای سیاسی است. اینکه چه عامل یا عواملی موجب پیدایش و استمرار و تداوم یک کشور می‌شود، علت وجودی و بقای کشور است. برخی از کشورها دارای علت وجودی قوی و برخی دیگر نیز از علت وجودی ضعیفی برخوردارند. در این پژوهش در راستای غنا بخشیدن به این مفهوم، با مطالعه موردی کشور عراق سعی شده است که علت یا علل وجودی این کشور مورد بررسی قرار گیرد. این مقاله به روش توصیفی تحلیلی انجام شده و اطلاعات مورد نیاز از راه مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده است. هدف مقاله این است تا به این پرسش پاسخ داده شود که علت وجودی ضعیف عراق، عدم وجود اندیشه سیاسی قوی و ضعف وحدت ملی این کشور نهایتاً به جدائی و تجزیه خواهد انجامید؟ این پرسش و پرسش‌هایی دیگر در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مقاله بر این فرض استوار است که ناتوانی حکومت‌های مختلف عراق در ارائه یک اندیشه سیاسی جایگزین علت وجودی همه گیر، موجب جلوگیری از شکل‌گیری یک هویت ملی فراگیر و قابل قبول در میان احاد ملت عراق شده است و این سبب بی‌ثباتی در کشور عراق و نیز به عدم انجام فرایند تشکیل دولت-ملت شده است.</p>

استناد: گل‌کرمی، عابد. (۱۴۰۳). حیدری فر، محمد رئوف، مرادی، عادل. (۱۴۰۳) علت وجودی عراق: تداوم یا فروپاشی، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۱ (۱)، ۱۰۵-۱۲۲.

DOI: <http://doi.org/10.22.34/nrpg.1.1.7>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

کمی بیش از ۲۰۰ کشور در جهان وجود دارد که تنها اندکی از آنها برای مثال دو کره، ژاپن، ایسلند و غیره از جمعیتی متجانس از نظر مذهبی، نژادی و قومیتی برخوردارند. اکثر کشورهای جهان چندملیتی هستند که در برخی از این کشورهای اقوامی دارای آرمان سیاسی برای استقلال هستند. خاورمیانه که مهد تمدن بوده و از اهمیت زیادی در استراتژی‌های ژئوپلیتیکی قدرت‌های جهانی و حتی منطقه‌ای برخوردار است گل سرسید این پدیده است (احمدی پور و قلی زاده، ۱۳۹۰: ۲۶۷). نه تنها مجموعه موزاییکی از اقوام و مذاهب وجود دارد که اغلب با هم دارای تنش نیز هستند؛ بلکه روندهای ناشی از جهانی‌شدن و جهانی‌سازی سیاست‌های غربی و نیز برنامه‌های استراتژیکی آمریکا همانند خاورمیانه بزرگ، مهار دوجانبه و اخیراً استراتژی جدید آمریکا در رابطه با حمایت از هم پیمانانش همانند کردها و ارتش آزاد سوریه نسخه جدیدی در رابطه با تجزیه کشورهای بویژه در مورد عراق، سوریه و یمن را مطرح کرده است. کشور عراق به دلیل موقعیت استراتژیکی و ژئوپلیتیکی از اهمیت زیادی در رابطه با تأثیر بر معادلات سیاسی - نظامی خاورمیانه برخوردار بوده است؛ به گونه‌ای که برخی مواقع از آن با نام هارتلند خاورمیانه نیز یاد می‌شود. به علاوه، عراق همواره محل کشمکش‌های تاریخی در بین ابرقدرت‌ها و امپراتوری‌های سابق از هخامنشیان تا بریتانیا در قرون جدید بوده است. وجود اقوام کرد و عرب با مذاهب متفاوت و متداخل شرایط پیچیده‌ای برای عراق ترسیم می‌نماید. این درحالی است که افراط‌گرایی ناشی از ناسیونالیسم بعثی عربی و مخصوصاً جریان افراط مذهبی و کشتار مسلمانان شیعه و سنی به دست همدیگر به کمک فرایند تجزیه عراق آمده است. از طرف دیگر جریان تکفیر ناشی از ظهور تروریسم و افراط‌گرایی بازیگران غیردولتی همانند داعش، النصره و غیره را وارد منطقه کرده است و در مواردی باعث تضعیف علت وجودی کشورهای همانند سوریه و عراق شده است. عراق جدید بعد از سقوط صدام، از یک نظام حکومتی متمرکز سوسیالیستی که تقریباً همه امور با محوریت شورای فرماندهی انقلاب که منبعث از حزب بعث بود و در رأس آن رئیس جمهور قرار داشت، به یک حکومت جمهوری فدرال و تکثرگرا تبدیل شد که در برخی موارد از جمله به «اقلیم کردستان» اختیارات بسیاری، حتی فراتر از ایالات در حکومت‌های فدرال، داده شد (ربیعی و شیرزاد، ۱۳۹۶: ۳۲). مواد قانونی زیادی در قانون اساسی جدید عراق بر اصل تکثرگرایی، تنوع قومی و مذهبی تأکید دارد و تبعیض بر پایه قومیت، نژاد، زبان، مذهب، دین و جنسیت مردود است. از دیگر گذارهایی که عراق در این تغییر حکومت تجربه کرده است گذار از یک قانون اساسی سکولار به یک قانون اساسی مذهبی بر پایه شریعت اسلام و ضد بعثی می باشد. عراق جدید اگر چه در نظر و در قانون اساسی رویکرد خود را برای فرایند ملت سازی و دولت سازی نوین در این کشور مشخص کرده است، اما در عمل فرایند دولت سازی و ملت سازی و ترویج یک اندیشه سیاسی همه گیر با دشواریهای فراوانی روبه روست، چرا که فرایند ملت سازی در عراق انجام نشده است و به سخن دیگر، مردم عراق را به دشواری بتوان یک ملت به معنای واقعی دانست؛ چون به دلایل گوناگون همگرایی و همبستگی لازم در میان آنان وجود ندارد و این خود سرچشمه اختلافات قومی و مذهبی در عراق است. به علاوه در فرایند دولت‌سازی نیز عراق جدید با مشکلات فراوانی روبه روست؛ چرا که «سرنگونی صدام حسین» را شاید بتوان تنها موضوعی دانست که تقریباً عراقی‌ها بر سر آن به همگرایی رسیدند؛ درحالی که از فردای فروپاشی رژیم وی هریک از گروه‌های سیاسی در عراق دیدگاه‌ها و خواسته‌های ویژه خود را پیگیری کرده و همین امر رسیدن به همگرایی را بسیار دشوار ساخته است. عراق با توجه به پیشینه فرهنگی و تاریخی‌اش با تمایلات گریز از مرکز متعددی روبه روست و ساختگی بودن عراق به وسیله قدرت‌های بزرگ هنوز سایه خود را بر وحدت این کشور انداخته است. بنابراین حکومت جدید عراق باید بیش از هر چیز و برای حفظ انسجام و یکپارچگی عراق و جلوگیری از تجزیه آن به دنبال یک اندیشه سیاسی فراگیر باشد. اهمیت این موضوع از این جهت است که در حال حاضر ناامنی‌های گسترده و متعدد در این کشور فکر و ذهن دولتمردان را به خود مشغول ساخته است و تحقق امنیت نسبی به مهمترین دغدغه آنها تبدیل شده است. علی‌رغم گذشت نزدیک به یک دهه و سقوط صدام، هنوز اخبار زیادی از ناامنی، ترور، عملیات انتحاری و بمب‌گذاری در این کشور به جهان مخابره می‌شود که نشان می‌دهد حتی برای تثبیت امنیت کامل در عراق نیز راه درازی باقی مانده است (میرحیدر، ۱۳۹۶: ۱۲۲-۱۱۹).

از نگاهی دیگر نباید از شرایط و فضای جهانی - محلی یعنی استراتژی ایالات متحده در رابطه با تأمین امنیت رژیم صهیونیستی غافل شد؛ بدین معنی آمریکائی‌ها درصدد کوچک‌سازی و تجزیه کشورهای پیرامونی اسرائیل هستند تا از این طریق تهدیدهای نظامی - سیاسی را برای این کشور جعلی تضعیف و یا از بین ببرند. ذکر این نکته نیز الزامی است که ابزارهای جهانی شدن همانند اینترنت و ماهواره و غیره و تصویرسازی های جنایتکاری و بی رحمی در قرن اخیر توسط این نوع رسانه ها باعث ایجاد تنفر قومی - مذهبی و سلب مشروعیت حکومت های بشار اسد و نوری مالکی در میان برخی از جمعیت های محلی شده است و زمینه را برای جدایی های سیاسی - قومی هرچه بیشتر فراهم ساخته است. با این تفاسیر ایالات متحده به همراه جریانهای جهانی زمینه را برای فرایند تکثیر کشورها در خاورمیانه و در راستای تأمین منافع ملی این ابرقدرت و امنیت اسرائیل فراهم می کند. اقناع اقوام و مذاهب در راستای جدایی از هم به عنوان تنها راه حل تأمین امنیت در منطقه از طریق ناامن ساختن این کمر بند شکننده می تواند نظریه جدید و یا فرضیه جدیدی برای وجود سیاست‌های ایالات متحده در مورد تجربه در منطقه باشد. به دلیل اهمیت روزافزون حوادث تلخ و ناگوار ناشی از برادرکشی و مسلمان‌کشی در منطقه و آینده نامطمئن برای منطقه و نیز پیامدهای احتمالی این فرایند برای کشورمان و همچنین و به عنوان وظیفه‌ای علمی، این پروژه تحقیقاتی درصدد فهم حوادث پیرامون کشورمان است تا بدین صورت از جریانی پرده بردارد که زمینه ایجاد تحول در کل منطقه خواهد بود. در راستای این امر سؤالات این پژوهش به شرح ذیل مطرح می شود:

- جهانی شدن و یا جهانی سازی (استراتژی آمریکا) باعث ایجاد کشورهای مستقل و تولید سرزمین‌های جدید می شود؟
- فرایند کوچک سازی و تقسیم و تجزیه کشورهای خاورمیانه امکان واقعی خواهد داشت؟
- علت وجودی عراق، عدم وجود اندیشه سیاسی قوی و ضعف وحدت ملی این کشور نهایتاً به جدائی و تجزیه خواهد انجامید؟

مبانی نظری پژوهش

علت وجودی

علت وجودی شامل مجموعه‌ای از عوامل مادی و معنوی اطلاق می‌شود که زمینه بقای یک کشور را فراهم می‌کند و کلیه افراد یک ملت در آن عوامل، احساس تعلق و همراهی باهم دارند و در نهایت‌بایور دارند که از دیگران متمایز بوده و باهم یکی هستند (فلینت، ۱۳۹۱: ۲۱۳). بنابراین، تعدادی از عوامل غیرمشترک که هر یک خصیصه‌های مادی و معنوی بخشی از مردم یک کشور را پوشش می‌دهد، نمی‌تواند از عوامل تولیدکننده علت وجودی مطرح شود (عزتی و تقوی اصل، ۱۳۹۳: ۴۱).

زمینه های علت وجودی یک کشور

پیدایش و وجود هر پدیده‌ای تابع نیازهای جسمی و روحی و توانایی نیروها و عواملی است که آن پدیده را پدید آورده و در پی حفظ آن هستند. به همین دلیل، تا زمانی که علت وجودی و عناصر آن هستند، آن پدیده نیز ماندگار است. دولت - ملت یا کشور نیز همانند آن پدیده، جدای از این روندها و رویه‌ها نیست. کشور یک پدیده انسانی و حاصل بینش سیاسی انسان است. این مفهوم در برگرفته واحدهای سیاسی - جغرافیایی مستقلی است که برجسته‌ترین دستهبندی جهان کنونی را شکل می‌دهند. اینکه چه عامل یا عواملی موجب پیدایش و همچنین تداوم ماندگاری و بقای کشور می‌شود، موضوع مورد مطالعه در جغرافیای سیاسی است که به آن علت وجودی و علت بقای کشور گفته می‌شود (میرحیدر، ۱۳۹۰: ۸۷). سابقه این مفهوم به دیدگاه‌های فردریک راتزل برمی‌گردد (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۳۱). در تعریف علت وجودی گفته‌اند: هر حکومتی باید دلیلی برای وجود خود داشته باشد که برای همه افراد ملت روشن باشد و بتواند توجیه کند که چرا باید به عنوان یک کشور آزاد به زندگی خود ادامه دهد. همبستگی ملی، بر اساس زبان، مذهب، و ارزش‌های مشترک یا تجربیات مشترک تاریخی، می‌تواند یکی از مؤثرترین دلایل بقای یک کشور باشد. این همبستگی، به کشور هویت ملی منحصر به فردی می‌دهد که پس از پیدایش در وجود آن مؤثر است. (میرحیدر، ۱۳۹۰: ۱۸). بر خلاف گاتمن که نیروهای متمرکز یا هر عامل دیگری را مرتبط با دلیل وجود کشورها و ملل بین پیکره‌سازی و گروه‌ها و عوامل معنوی می‌داند، برخی از جغرافی‌دانان سیاسی از جمله هارتشورن نیز عوامل فیزیکی را از عوامل مهم معنویت می‌دانند. برای مثال، از دیدگاه این

جغرافی دانان، مساحت زمین و شکل جغرافیایی - هندسی یک کشور می تواند از عوامل اصلی ظهور یک ملت یا کشور باشد. (عزتی و تقوی اصل، ۱۳۹۳: ۴۰).

علت وجودی و قومیت

تعداد انگشت‌شماری از کشورها از علت وجودی قوی برخوردار هستند؛ این کشورها در میان مجموعه مؤلفه‌های علت وجودی شامل قومیت، ملیت، فرهنگ، تاریخ و جغرافیای مشترک، بیش از همه از تمدنی طولانی و فرهنگی باستانی سود می‌برند. ما نمی‌توانیم چین را با قطر و مصر را حتی با ایالات متحده آمریکا مقایسه کنیم. ایران در میان این تمدن‌های باستانی از جمله سرزمین‌هایی است که به رغم چندملیتی بودن، از تمدنی قوی برخوردار است. سرزمینی که نقش فرهنگی داشته و همانند کاسهٔ سالاد نبوده که صرفاً اقوام را در کنار هم قرار دهد؛ بلکه دیگری در هم جوشان بوده که اقوام را در زمینه‌های مختلف فرهنگی به هم نزدیک ساخته است. روزگاری این سرزمین همانند یک مانع فرهنگی بود و دیوار سترگ فرهنگی نام داشت؛ در حالی که سایر سرزمین‌ها از این ویژگی برخوردار نبودند. وجود تاریخ طولانی در ابداع نمادهای فرهنگی، ارزش‌ها و هنجارها و عقاید فرهنگی و مجموعه وسیعی از شاهکارهای ایرانیان در زمینه‌های علمی مانند تقویم جلالی، شاهنامه فردوسی، جندی شاپور و... باعث شد تمامی اقوامی که در طی تاریخ به ایران حمله کردند نه تنها نتوانستند فرهنگ ایران را به استحاله بکشانند، بلکه خود در زمینه‌هایی مانند نحوه لباس پوشیدن، غذا خوردن و مراسمات مختلف فرهنگی دیگر، از آداب و رسوم ایرانیان متأثر شدند (قنبری و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۱).

علت وجودی و ملت‌سازی

امروزه جغرافی دانان سیاسی، یکی از مؤثرترین علت‌های ایجاد و بقای یک ملت و یک واحد سیاسی (کشور) را فلسفهٔ وجودی و یا علت وجودی دولت می‌دانند. این عامل نقش بسیار پررنگی در فرایند ملت‌سازی و اتصال و هم‌افزایی دو مقولهٔ پاتریوتیسم (میهن‌دوستی) و ناسیونالیسم (ملی‌گرایی) ایفا می‌کند؛ لذا شناخت مفهوم «علت وجودی» از جانب عناصر یک ملت و سرزمین، زمینهٔ پیوند و احساس نیاز به یک ساختار انسانی در چارچوب یک سرزمین را به وجود می‌آورد. علت وجودی، شاخص تعیین ملیت، هویت ملی و علت شکل‌گیری و بقای خود به عنوان یک ملت منسجم متمایز از دیگران است. در علت وجودی، پژوهشگر به دنبال کشف علت تداوم تاریخی یک کشور است. هر کشوری، یک عامل یا مجموعه‌ای از عوامل را در ایجاد ملت یکدست خویش، اثرگذار و نافذ می‌داند و تلاش می‌کند تا با تأکید بر آن، یکپارچگی ملی و انسجام هویت ملی را بالا ببرد. گروهی از ملت‌ها به یک اصل از اصول مادی و معنوی محیط انسانی پایبندند و آن یک اصل را عامل پیدایش و یکپارچگی آن گروه انسانی ویژه، به منزلهٔ یک کشور یا یک ملت فرض می‌کنند و آن تنها عامل را علت وجودی آن کشور یا ملت می‌دانند؛ مثل ترکیه و تمرکز بر یک عامل یعنی زبان ترکی به عنوان یگانه عامل علت وجودی و یا تفکر ملی‌گرایی عربی جمال عبدالناصر و همچنین تأکید وی بر زبان عربی در دهه ۱۹۶۰ و نیز تأکید پاکستان بر عامل مسلمان بودن به منزلهٔ تنها دلیل علت وجودی این کشور. در برابر این گروه از کشورها، بیشتر ملت‌ها می‌کوشند عوامل چندگانه‌ای را شاخص تعیین ملیت و هویت ملی و علت موجودیت خود به عنوان ملت‌های یکپارچه، جداگانه و متمایز از دیگران قرار دهند. کشورهای چند قومی اروپا، مانند بریتانیا، فرانسه و آلمان بهترین نمونه‌های این وضع هستند. در آسیا، گذشته از هندوستان و چین، ایران نیز بهترین نمونهٔ این برخورد در راستای تعیین علت وجودی است (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۳۱-۳۵).

علت وجودی، علاوه بر آنکه عامل پیدایش و یکپارچگی یک گروه انسانی به منزلهٔ یک کشور یا یک ملت است، دلیل بقای یک کشور را نیز توجیه می‌کند. گرچه موجودیت کشور مستلزم پیش‌نیازهایی چون سرزمین سیاسی، جمعیت ساکن دائم، حاکمیت سیاسی، شبکه ارتباطی منظم، اقتصاد سازمان‌یافته، استقلال و شناسایی آن به وسیله سایر کشورهاست، ماندگاری ملی و بقای آن در گرو وحدت، انسجام و همدلی اتباع دولت است و این مسئله زمانی به نتیجه می‌رسد که حکومت با اندیشه سیاسی یا علت وجودی خود، تابعیت مردم مناطق سراسر کشور را جذب کند و هویت ملی را ایجاد می‌کند. علت وجودی، مفهوم، مرام، ایدئولوژی و در کل اعتقاد و دلیلی است که ملتی را باورمند و وادار می‌کند که به صورت کشوری جداگانه

به بقای خود ادامه دهد. در حقیقت همان کاری که اندیشه سیاسی برای بقای رژیم سیاسی می‌کند علت وجودی نیز همان نقش را برای تداوم کشور ایفا می‌نماید. هرچند، گاه این دو مفهوم، کاربردی واحد پیدا می‌کنند (گالا هر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۱).

با توجه به مضمون ذکر شده می‌توان گفت علت وجودی باید سه نقش زیر را انجام دهد:

- علت، دلیل یا بستر توسعه کشور باشد.
- سبب، دلیل یا بستری برای حفظ و تداوم استقلال، وحدت ملی، تمامیت ارضی و ارزش‌های اساسی ملت یا به طور خلاصه بقای ملی فراهم کند.
- فراگیر باشد؛ تا جایی که همه شهروندان کشور را در برگیرد و آنها را به ساختن یا تداوم موجودیت کشور دعوت کند (کاوایی راد، ۱۳۹۱: ۱۶). نظام‌های سیاسی برای تداوم حیات خود نیازمند توجیه منطقی و پایدار هستند و نبود چنین توجیهی می‌تواند به فروپاشی آنها منجر شود. تاریخ معاصر شاهد فروپاشی بسیاری از حکومت‌هایی بوده که نتوانسته‌اند دلایل کافی برای بقای خود ارائه کنند. از جمله این حکومت‌ها می‌توان به کشورهای بلوک شرق و اتحاد جماهیر شوروی سابق اشاره کرد. به همین دلیل است که بیشتر دولت‌ها، اراده راهبردی و ماهوی خود را معطوف به ایجاد تجانس ملی می‌نمایند. کوشش اصلی آنها در مسیر یکپارچه‌سازی ملی، کاستن مستمر از انرژی گریز از مرکز و تقویت انرژی جانب مرکز است. این قدرت عظیم (دولت)، برای گسترش و تقویت اعتقاد شهروندان به وحدت ملی از همه توان خود سود می‌برد، اما کوشش دولت برای همگن‌سازی، زمانی مؤثر است که زمینه‌های فرهنگی مناسبی در داخل وجود داشته باشد؛ چنان که در برخی کشورها، علت وجودی به دلیل قدمت و دیرینگی تاریخی یا جوش خوردن آن با باورهای مذهبی و تاریخی مردم، چنان در وجود اتباع دولت ریشه دوانده که جزئی جدایی‌ناپذیر از هویت جمعی آنها شده است. در این حالت، علت وجودی جزء میراث و فرهنگ سیاسی مردم می‌شود (نامی و محمد پور، ۱۳۸۷: ۷۵).

روش تحقیق

روش تحقیق این پروژه توصیفی - تحلیلی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات و مطالب آن عمدتاً کتابخانه‌ای است. استفاده از اینترنت و کتابخانه‌های سازمان‌ها، ارگان‌ها و دانشگاه‌ها از مکان‌های دسترسی به اطلاعات است. داده‌های مورد نیاز این تحقیق اساساً از طریق روش کتابخانه‌ای می‌باشد.

یافته‌های تحقیق

جغرافیای عراق

عراق با نام رسمی جمهوری عراق، کشوری در خاورمیانه و جنوب غربی آسیاست. پایتخت عراق شهر بغداد است. این کشور از جنوب با عربستان سعودی و کویت، از غرب با اردن و سوریه، از شرق با ایران و از شمال با ترکیه همسایه است. عراق در بخش جنوبی خود، مرز آبی کوچکی با خلیج فارس دارد و دو رود مشهور دجله و فرات که سرآغاز تمدن‌های باستانی بین‌النهرین در طول تاریخ کهن این کشورند از شمال کشور به جنوب آن روان هستند و با پیوستن به رود کارون، اروندرود را تشکیل می‌دهند و به خلیج فارس می‌ریزند. گستره عراق ۴۳۸'۳۱۷ کیلومتر مربع (نزدیک به یک چهارم) ایران است. بیشتر سرزمین عراق پست و هموار و گرمسیری است. غرب عراق کویر است و شرق آن جلگه‌های حاصلخیز؛ ولی بخشی از کردستان عراق (شمال شرق) کوهستانی و سردسیر است. همچنین عراق یکی از بزرگترین کشورهای دارای منابع نفت است. عراق با ۳۲'۵۸۵'۶۹۲ نفر جمعیت چهلمین کشور پرجمعیت جهان است. عرب‌ها ۷۵٪، کردها ۱۵٪ تا ۲۰٪ درصد، ترکمانان، آشوریان و غیره نزدیک ۵٪ درصد از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند. همچنین حدود ۶۰٪ تا ۶۵٪ درصد مردم عراق شیعه، ۳۲٪ تا ۳۷٪ درصد سنی و ۳٪ درصد مسیحی و پیروان دیگر ادیان هستند.

شکل ۲: موقعیت کنونی کشور عراق و شهرهای اقلیم کردستان (<https://www.mashreghnews.ir/news/1033889>)

تاسیس دولت عراق در اوایل قرن بیستم، نتیجه مستقیم سیاست‌های استعماری بریتانیا و تقسیم‌بندی مصنوعی منطقه خاورمیانه بود. این تصمیم بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های تاریخی، اجتماعی و قومی منطقه گرفته شد و به سرعت منجر به بروز تنش‌ها و درگیری‌های داخلی شد. عدم وجود یک هویت ملی واحد و تقاضای مردمی برای تشکیل یک دولت مستقل عراقی، از همان ابتدا آینده این کشور را با چالش‌های جدی مواجه کرد. علاوه بر این، مرزهای مصنوعی که توسط قدرت‌های استعماری ترسیم شده بود، منجر به تقسیم گروه‌های قومی و مذهبی مختلف در عراق شد و زمینه را برای بروز اختلافات و درگیری‌های آبی فراهم آورد (عزتی و تقوی اصل، ۱۳۹۳: ۴۷).

تاسیس دولت عراق در اوایل قرن بیستم، نتیجه مستقیم سیاست‌های استعماری قدرت‌های غربی و تقسیم‌بندی مصنوعی منطقه خاورمیانه بود. قرارداد سایکس-پیکو، نقشه راهی برای تقسیم منطقه به حوزه‌های نفوذ مختلف ترسیم کرد و عراق نیز به عنوان یکی از این حوزه‌ها به بریتانیا واگذار شد. طراحی مرزهای عراق و انتخاب پادشاه آن، بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های تاریخی، اجتماعی و قومی منطقه، توسط افسران بریتانیایی صورت گرفت. این تصمیمات خودسرانه، زمینه را برای بروز تنش‌ها و درگیری‌های داخلی در عراق فراهم کرد و تأثیرات مخربی بر آینده این کشور گذاشت. انتخاب فیصل به عنوان پادشاه عراق، بیشتر به دلیل منافع سیاسی بریتانیا و تلاش برای کنترل منطقه بود تا پاسخگویی به مطالبات مردم عراق (درايسدل، ۱۳۸۶: ۲۴۷). شاه فیصل، حاکم عراق، در سال ۱۹۳۳ اظهار تأسف کرد و گفت از عراقی‌ها چیزی باقی نمانده جز توده‌ای غیر واقعی از انسان‌ها، افرادی که از هر نوع ایده وطن‌پرستانه محرومند، از سنت‌ها و پوچی‌های مذهبی لبریزند و به هیچ پیوند مشترکی تعلق ندارند، گوش به شیطان سپرده‌اند، مستعد هرج و مرج هستند و پیوسته آماده‌اند تا در برابر هر حکومتی در هر کجا قیام کنند. عراق از لحاظ مذهبی و قومی، ملتی متنوع است که در بهترین شرایط احساس وحدت ملی اندکی دارد. عراقی‌ها به‌رغم اینکه به عنوان یک تمدن، دارای تاریخی طولانی هستند - و زمانی جزو طبقه متوسط محسوب می‌شدند - به عنوان یک ملت از هویت قومی برخوردار نیستند (بایمن، ۱۳۸۷: ۱۶۳).

تاسیس دولت عراق در اوایل قرن بیستم، نتیجه مستقیم سیاست‌های استعماری قدرت‌های غربی و تقسیم‌بندی مصنوعی منطقه خاورمیانه بود. این فرآیند که به عنوان دولت‌سازی تحمیلی شناخته می‌شود، بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های تاریخی، اجتماعی و قومی منطقه صورت گرفت. در این مدل دولت‌سازی، اولویت بر ایجاد یک ساختار سیاسی متمرکز و حفظ امنیت بود؛ در حالی که توجه چندانی به شکل‌گیری یک هویت ملی مشترک و مشارکت مردمی در فرایند تصمیم‌گیری نمی‌شد. این رویکرد، که در بسیاری

از کشورهای منطقه خاورمیانه تکرار شد، به جای تقویت وحدت و انسجام ملی، به تضعیف آن و ایجاد تنش‌های داخلی منجر شد. در مورد عراق، مرزهای مصنوعی، تنوع قومی و مذهبی و فقدان یک نهاد سیاسی فراگیر، چالش‌هایی جدی را برای دولت تازه تاسیس ایجاد کرد و زمینه را برای بحران‌های بعدی فراهم آورد. عراق از لحاظ تنوع جمعیتی و گسست‌های فعال و متراکم قومی - فرقه‌ای، اجتماعی - سیاسی و مذهبی - ایدئولوژیک، شرایطی کم نظیر در بین کشورهای خاورمیانه دارد که علت اصلی آن را نیز باید در موضوعات تاریخی، بخصوص در تصنیف بودن و اصالت نداشتن مفهوم دولت و حاکمیت در این کشور جستجو کرد (قربانی شیخ‌نشین و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). از نظر دژاندن، تاسیس دولت عراق در اوایل قرن بیستم، نتیجه مستقیم سیاست‌های استعماری قدرت‌های غربی و تقسیم‌بندی مصنوعی منطقه خاورمیانه بود. این تصمیم، که بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های تاریخی، اجتماعی و قومی منطقه گرفته شد، به سرعت منجر به بروز تنش‌ها و درگیری‌های داخلی شد. مرزهای عراق که به صورت دلخواه توسط قدرت‌های استعماری ترسیم شده بود، منجر به تقسیم گروه‌های قومی و مذهبی مختلف در این کشور شد و زمینه را برای رقابت‌های سیاسی مبتنی بر هویت قومی و مذهبی فراهم آورد. این ساختار سیاسی مصنوعی، همواره با چالش‌های جدی مواجه بوده و یکی از عوامل اصلی بی‌ثباتی و بحران‌های متعدد در عراق بوده است (غرایاق زندی، ۱۳۸۹: ۱۷). عراق، کشوری با بافت پیچیده قومی و مذهبی، حاصل تقسیم‌بندی‌های مصنوعی دوره استعمار است. حضور گروه‌های قومی مختلف مانند کردها، ترکمن‌ها و آشوریان در کنار تقسیمات مذهبی شیعه و سنی، منجر به شکل‌گیری یک جامعه چندپارچه شده است. این تنوع که در ابتدا به عنوان یک ثروت فرهنگی تلقی می‌شد، در طول تاریخ عراق به دلیل سیاست‌های تبعیض‌آمیز و عدم مدیریت مناسب، به یکی از مهم‌ترین عوامل بی‌ثباتی و درگیری‌های داخلی تبدیل شده است. رقابت‌های سیاسی مبتنی بر هویت قومی و مذهبی، همواره یکی از چالش‌های اصلی پیش روی دولت‌های عراقی بوده است (نامی و محمد پور، ۱۳۸۷: ۲۸۹). بر این اساس، شکاف‌های اجتماعی عراق را در حوزه قومیت می‌توان به دو نوع «عرب - کرد» و در حوزه مذهب به دو نوع «سنی‌محور و شیعه‌محور» تقسیم کرد (چوخالچی زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰).

علت وجودی و دولت - ملت‌سازی در عراق

عراق، فاقد پیشینه تاریخی واحد و یکپارچه به عنوان یک ملت-دولت است؛ محصولی از تقسیم‌بندی‌های مصنوعی دوره استعمار است که تنوع قومی و مذهبی شدید، همراه با مرزهایی که به صورت دلخواه ترسیم شده‌اند، مانع از شکل‌گیری یک هویت ملی فراگیر شده است. در مقایسه با کشورهای همسایه مانند ایران که دارای هویت ملی تاریخی و نهادهای سیاسی قوی‌تری هستند، عراق با چالش‌های جدی در فرایند ملت‌سازی مواجه بوده است. تلاش برای ایجاد یک ملت-دولت مدرن در عراق، با موانع متعددی از جمله رقابت‌های سیاسی مبتنی بر هویت قومی و مذهبی، فقدان نهادهای مدنی قوی و دخالت‌های خارجی روبرو بوده است (فراتی، ۱۴۰۰).

تنوع قومی و مذهبی در عراق که ریشه در تاریخ پیچیده و چندلایه این کشور دارد، مانع شکل‌گیری یک هویت ملی واحد و فراگیر شده است. این تنوع که از زمان‌های قدیم در این منطقه وجود داشته، با مرزبندی‌های مصنوعی دوره استعمار تشدید شده و به رقابت‌های سیاسی و اجتماعی دامن زده است. به همین دلیل، تعریف یک هویت ملی واحد برای عراق، همواره با چالش‌های جدی روبه‌رو بوده است. با توجه به نحوه تأسیس این کشور پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی و چگونگی ترسیم مرزهایش، موزائیکی از اقوام و مذاهب را در هارتلند خاورمیانه به نمایش گذاشته است (عبدی و شیرزاد، ۱۳۹۵: ۵۴). در هنگام استقلال عراق در سال ۱۹۳۲، جمعیت این کشور از ۲۱ درصد عرب‌زبان‌های سنی، ۱۴ درصد کرد زبان‌هایی اکثراً سنی، ۵۳ درصد عرب‌زبان‌های شیعه، ۵ درصد عرب‌زبان‌های غیرمسلمان عمدتاً مرکب از یهودیان بغداد و ۶ درصد سایر گروه‌های زبانی و مذهبی مانند ترکمن‌های سنی مذهب در شمال عراق و مسیحیان آشوری تشکیل می‌شد (باقری، ۱۳۹۲). این درصدها امروز تغییر کرده‌اند، اما این ترکیب ناهمگون هنوز هم وجود دارد. بر اساس آخرین سرشماری جمعیت عراق در سال ۲۰۱۱ میلادی، ۳۳/۳ میلیون نفر بوده است با ترکیب قومیت‌های گوناگون و زبان‌های مختلف که بیشتر آنها به ترتیب عرب، کرد، ترکمن، آشوری (مسیحی) و سایر اقلیت‌ها هستند (تاجفر، ۱۳۹۱: ۱۳۴). این امر باعث شده در عراق یک هویت ملی قوی شکل نگیرد. فقدان هویت ملی واحد و منسجم

مقوله دولت-ملت‌سازی در این کشور را متأثر کرده است. عراق از زمان تأسیس تاکنون به دلیل نبود هویت ملی واحد همواره با چالش دولت-ملت مواجه بوده است.

تنوع قومی و مذهبی در عراق، ریشه در تاریخ طولانی و پیچیده این منطقه دارد. مرزهای سیاسی امروزی عراق، محصول توافقات بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول است که بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی منطقه ترسیم شده‌اند. این مرزبندی‌های مصنوعی، به همراه سیاست‌های تبعیض‌آمیز دولت‌های گذشته، مانع از شکل‌گیری یک هویت ملی واحد و فراگیر شده است. در نتیجه، هویت‌های قومی و مذهبی در عراق به عنوان مکانیسم‌های دفاعی در برابر دولت مرکزی عمل کرده‌اند و رقابت‌های سیاسی را بر اساس خطوط قومی و مذهبی تشدید کرده‌اند (مهنام و زارع زحمتکش، ۱۳۹۱: ۱۰۶۰).

پادشاهان عراق نه هرگز نتوانستند کشور را متحد سازند و نه مرکز جذب وفاداری‌های مردم به صورتی که بریتانیایی‌ها امیدوار بودند، شدند. در نتیجه آنها هرگز نتوانستند نقش حساس و مهم ملت‌سازی یا نمادنگاری ملی را ایفا کنند. همانند سوریه، جدا شدن عراق از بقیه جهان عرب باعث شد که دولت تازه متولد شده در چشم ناسیونالیست‌های عرب نامشروع جلوه کند. قبول کردن تقسیم جهان عرب و شناسایی عراق به عنوان یک واحد مجزا، خیانت به آرمان‌های پان‌عربی و همدستی با کار انجام شده امپریالیسم محسوب می‌شد. به این علت، نه تنها عراق خود فاقد یک علت وجودی قابل قبول بود، بلکه بسیاری از رهبران اولیه‌اش از ایجاد هویت ملی عراق ممانعت می‌کردند و به جای آن ترجیح می‌دادند که مواریت عربی مورد تأیید قرار گیرد. طی این سال‌ها بسیاری از ناسیونالیست‌های عراق تصور می‌کردند که عراق سرانجام مضمحل شده، در یک واحد بزرگتر عربی ادغام خواهد گردید (درايسدل، ۱۳۸۶: ۲۴۸). عراق، پس از دوران استعمار و پادشاهی، همواره با چالش شکل‌دهی یک هویت ملی واحد مواجه بوده است. تلاش‌های حزب بعث برای ایجاد یک هویت ملی مبتنی بر پان‌عربیسم و میراث تمدن بین‌النهرین با شکست مواجه شد. این شکست را می‌توان به عوامل متعددی از جمله تنوع قومی و مذهبی، مرزهای مصنوعی حاصل از تقسیم‌بندی‌های استعماری، و سیاست‌های تبعیض‌آمیز دولت‌های گذشته نسبت داد. فقدان یک اندیشه سیاسی جامع و فراگیر که بتواند تمامی گروه‌های اجتماعی را نمایندگی کند، به همراه رقابت‌های سیاسی مبتنی بر هویت‌های قومی و مذهبی، باعث شده است که عراق همچنان کشوری با هویت‌های چندگانه و گاه متعارض باقی بماند. این وضعیت، پتانسیل تجزیه و جدایی‌طلبی را در این کشور افزایش داده و مانع از شکل‌گیری یک دولت ملی قوی و پایدار شده است (عزتی و تقوی اصل، ۱۳۹۳: ۴۳). نبود یک هویت ملی فراگیر، کینه‌های تاریخی گروه‌های قومی و مذهبی و دولت - ملت‌سازی تحمیلی به یژه در دوره حاکمیت حزب بعث نقش مهمی در ظهور و گسترش خشونت‌ها داشته‌اند (سردارنیا و زارع مهرآبادی، ۱۳۹۴: ۱۷۲). پیش‌بینی می‌شود با سرکوب داعش در عراق، بحران عراق در آینده میان‌مدت، از بحرانی نظامی به بحرانی امنیتی تغییر ماهیت دهد اما وضعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک عراق و شکاف‌های عمیق مذهبی و قومی موجود در آن به گونه‌ای است که نمی‌توان انتظار داشت در دهه‌های آتی، این کشور به کشوری با ثبات تبدیل شود. ویژگی‌های یک دولت فرومانده به طور ذاتی در عراق وجود دارد و به همین دلیل، بحران‌ها یکی پس از دیگری در اشکال مختلف در این کشور ظهور خواهند کرد. از سوی دیگر بحران‌های متعدد نیز فروماندگی دولت عراق را استمرار خواهند داد و این چرخه ادامه پیدا خواهد کرد (زارعان و اسلامی، ۱۳۹۳: ۲۸۸).

بسیاری از کشورهای خاورمیانه، محصول تقسیم‌بندی‌های استعماری و مرزهای مصنوعی هستند. این مرزها، جوامع چند فرهنگی و چند قومی را در یک واحد سیاسی گرد هم آورده‌اند که اغلب فاقد یک هویت ملی مشترک و فراگیر است. برای حفظ یکپارچگی سیاسی در چنین شرایطی، بسیاری از دولت‌های منطقه به اقتدارگرایی روی آورده‌اند و از ابزارهای سرکوب برای کنترل تنوع قومی و مذهبی استفاده کرده‌اند. در نتیجه، فرآیند دولت-ملت‌سازی در خاورمیانه، به جای اینکه بر اساس رضایت عمومی و مشارکت سیاسی شکل بگیرد، بیشتر تحت تأثیر عوامل خارجی و الزامات حفظ قدرت بوده است. این امر، به ایجاد شکاف عمیق بین دولت و ملت در بسیاری از کشورهای منطقه منجر شده است (بنی هاشمی، ۱۳۸۱: ۱۳-۲۰). بنابراین، مرزبندی‌های مصنوعی حاصل از استعمار در خاورمیانه، جوامع متنوعی را در قالب دولت‌های ملی قرار داده است. این تنوع قومی، مذهبی و زبانی، به همراه ضعف نهاد‌های مدنی و دخالت‌های خارجی، مانع از شکل‌گیری یک هویت ملی فراگیر و دولت‌های پایدار در بسیاری از کشورهای منطقه شده است. در نتیجه، دولت‌های خاورمیانه اغلب با چالش‌هایی مانند جدایی‌طلبی، شورش‌های قومی، و رقابت‌های سیاسی

مبتنی بر هویت مواجه هستند. این شرایط، پایداری نظام‌های سیاسی در منطقه را به شدت تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها را آسیب‌پذیر در برابر بحران‌ها و شوک‌های خارجی کرده است. در چنین شرایطی، بسیاری از دولت‌های عربی برای حفظ قدرت، به سرکوب مخالفان، محدود کردن آزادی‌های سیاسی و اتکا به نیروهای امنیتی روی آورده‌اند (نوروزی، ۱۳۸۲: ۲۱-۲۲). بر این اساس، جامعه عراق کنونی، تجربه‌گر پدیده‌ای است که هیچ یک از کشورهای منطقه در تاریخ خود با آن مواجه نبوده است. این ویژگی سبب شده است عراق در مسیری گام بردارد و مؤلفه‌هایی را به صحنه آورد که هیچ گونه معادل تاریخی برای آن نتوان سراغ گرفت (مهنام و زارع زحمتکش، ۱۳۹۱: ۱۰۶۰).

شکاف‌های قومی - فرقه‌ای موجود در عراق و اهداف و منابع متفاوت و گاهی متناقض گروه‌های شیعی، سنی و کرد در ساختارهای نوین سیاسی و اقتصادی این کشور مانع عمده‌ای برای ایجاد نهادهای سیاسی مشروع و مصالحه سیاسی گروه‌های عراقی محسوب می‌شود (Burgos, 2008: 221).

از همان ابتدا ارتباط بین اعراب و کردها به طور تاریخی، منشأ بیشترین تنش و کشمکش بوده است (Brancati, 2004: 12). جوهره اصلی روابط کردها و اعراب در عراق، بی‌اعتمادی عمیق است (بیلاقی، ۱۳۹۰: ۲۷۰). اکنون نیز منازعه قومی کردی - عربی، بخصوص در قالب بین دولت مرکزی و اقلیم کردستان جلوه‌گر است. این اختلافات در مسائلی مانند گسترش مرزهای منطقه فدرالی کردی، پیشمرگه‌های کرد و تداخل وظایف و حوزه عملکردی آنها با نیروهای ارتش عراق، نفت و آینده کرکوک و مسائلی از این قبیل است (اسدی، ۱۳۹۱: ۳۵۲-۳۵۳). لذا جمعیت عراق از سه بعد مختلف قومی، مذهبی و جغرافیایی قابل تمایز است و هر یک از آنان ویژگی منافع خاصی دارند و همین امر در عدم رسیدن به یک اجماع کلی بسیار مؤثر بوده است.

شکل ۱. تقسیم کشور عراق به سه اقلیم یا سه ناحیه جدا از هم شامل کرد، سنی و شیعه
منبع: (مجله خبری مشرق، ۱۳۹۸)

در ساختار سیاسی کشورها یکی از عوامل مهمی که به طور گسترده، اثر مستقیم و غیر مستقیم می‌گذارد، مسأله تهدیدات است (عزتی، ۱۳۸۴: ۳۷۲). همچنان که در رابطه با کشور عراق ملاحظه می‌شود که با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی خاص خود، شاهد دو تهدید درون مرزی مهم با منشأ انسانی است که در صورت فعال شدن می‌تواند وحدت و یکپارچگی ملی آن را به خطر بیندازد. به لحاظ عوامل انسانی، عراق بافت بسیار نامتجانسی دارد که این بافت با شرایط نامناسب طبیعی ناسازگارتر جلوه می‌نماید. با توجه

به تاریخچه شکل‌گیری کشور عراق روشن می‌شود که عامل انسانی کردها برای این کشور به عنوان یک منبع تهدید نقش مؤثر دارد که در مقاطع مختلف زمانی به ایفای نقش پرداخته‌اند. عامل دوم، مراکز تجمع انسانی جنوب عراق است که از لحاظ تفکر و اندیشه با قسمت‌های شمالی‌تر کشور، متفاوت و با بروز انقلاب در ایران جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است (عزتی، ۱۳۸۴: ۳۷۴). که بر این اساس، عمده مشکلات عراق در زمینه مذهب نیز به اختلاف بین شیعیان و سنی‌ها باز می‌گردد. بنابراین با نگاهی اجمالی مشخص می‌شود که مهمترین خلأ ژئوپلیتیکی عراق، وجود دو قومیت کرد و عرب شیعه است که توزیع جغرافیایی آنها به نحوی است که خود به خود عراق را تجزیه نموده است، به این نحو که کردها در مناطق کوهستانی شمال استقرار دارند و شیعه‌ها در مناطق جنوب عراق (عزتی، ۱۳۸۴: ۳۷۴).

با نظر به اینکه کشور عراق اساساً بر مبنای عوامل برون‌زا و روبنایی تأسیس شده است؛ حاکمان این کشور از زمان شکل‌گیری به دلیل عدم درک واقع‌بینانه نسبت به جغرافیای انسانی (قومی - مذهبی)، نتوانسته‌اند به خلق یک اندیشه سیاسی فراگیر پردازند که دربرگیرنده بافت انسانی نامتجانس این کشور باشد. در نتیجه، عدم شکل‌گیری هویت ملی عراقی و ناکامی در عملیاتی نمودن فرایند دولت - ملت‌سازی، زمینه‌ساز گسترش شکاف‌های قومی - مذهبی، نفوذ کشورهای همسایه، قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای و نیز سیطره گروه‌های افراط‌گرای اسلامی در این کشور شده است به طوری که اکنون با توجه به اوضاع گذشته و حال عراق می‌توان این‌گونه بیان کرد که روند تحولات عراق، متأثر از دخالت و نفوذ قدرت‌ها در ساختارهای قومی و مذهبی و بهره‌برداری‌های ابزارگونه از این متغیرها، نه تنها وضعیت این کشور را با چالش‌های بیشتری مواجه ساخته است بلکه این واحد سیاسی - جغرافیایی را در مسیر تجزیه بر اساس یک الگوی قومی - مذهبی در راستای تأمین منافع قدرت‌ها پیش برده است (عبدی و شیرزاد، ۱۳۹۵: ۵۶).

چالش‌ها و موانع فراروی دولت - ملت‌سازی تنها به مسائل ساختاری و تعارضات و مشکلات داخلی محدود نمی‌شود، بلکه مشکلات و بحران‌هایی خارج از ساختار درونی عراق و از سوی بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای و فعالیت گروه‌های تروریستی بر دولت تحمیل می‌شود. این مشکلات به سبب اهداف و منافع متفاوت و متعارض آنان و مداخلات سیاسی، امنیتی و اجتماعی این کشورها در عراق به وجود آمده است (مهنام و زارع زحمتکش، ۱۳۹۱: ۱۰۶۲).

مرزهای سیاسی عراق، محصول توافقات بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول است که بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی منطقه ترسیم شده‌اند. این مرزبندی‌های مصنوعی، جوامع متنوعی را در یک واحد سیاسی گرد هم آورده است که فاقد یک هویت ملی مشترک و فراگیر است. تنوع قومی و مذهبی شدید در عراق، به همراه سیاست‌های تبعیض‌آمیز دولت‌های گذشته، به رقابت‌های سیاسی مبتنی بر هویت دامن زده و مانع از شکل‌گیری یک دولت ملی قوی و پایدار شده است. در چنین شرایطی، فدرالیسم به عنوان یک سیستم سیاسی که به تفاوت‌های قومی و مذهبی احترام می‌گذارد، می‌تواند به عنوان یک راه حل برای کاهش تنش‌ها و تقویت ثبات سیاسی در عراق مطرح شود. با این حال، موفقیت فدرالیسم در عراق به عوامل متعددی از جمله توافق سیاسی گروه‌های مختلف، طراحی دقیق نظام فدرال، و وجود نهادهای قوی برای مدیریت تنوع بستگی دارد. پیامدهای جغرافیایی و ژئوپلیتیکی تجزیه و تقسیم عراق علاوه بر این کشور، قلمروهای همجوار آن، به‌ویژه کشور ایران را نیز متأثر خواهد کرد (عزتی و تقوی اصل، ۱۳۹۳: ۴۷).

می‌توان گفت خودگردانی کردستان عراق از نظر فرهنگی - سیاسی، پتانسیل تقویت هویت و فرهنگ کردها و افزایش مطالبات سیاسی - فرهنگی از دولت مرکزی را دارد (محمدی و همکاران، ۱۳۸۷: ۶۱).

مرزهای سیاسی عراق، محصول توافقات بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول است که بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی منطقه ترسیم شده‌اند. این مرزبندی‌های مصنوعی، جوامع متنوعی را در یک واحد سیاسی گرد هم آورده است که فاقد یک هویت ملی مشترک و فراگیر است. سیاست‌های دولت‌های متوالی در عراق، به ویژه در دوره حکومت بعث، به جای تقویت هویت ملی، به تقویت هویت‌های فرعی و محلی دامن زده است. در نتیجه، هویت‌های قومی و مذهبی در عراق به عنوان مکانیسم‌های دفاعی در برابر دولت مرکزی عمل کرده‌اند و رقابت‌های سیاسی را بر اساس خطوط قومی و مذهبی تشدید کرده‌اند.

در چنین شرایطی، بسیاری از عراقی‌ها هویت‌های قومی و مذهبی خود را مهم‌تر از هویت ملی می‌دانند و این امر، مانع از شکل‌گیری یک ملت واحد و یکپارچه شده است.

با توجه به خواسته‌های قوم‌گرایانه در جامعه عراق، تغییرات بنیادین در ساختارهای سیاسی و حکومتی این کشور به ندرت اتفاق خواهد افتاد و برقراری نوع جدیدی از حکومت و کشورداری بر پایه‌های دموکراسی و پلورالیسم امری بعید به نظر می‌رسد. روند بازگشت سیاست و حکومت به الگوهای پیشین کشورداری و دولت در جامعه عراق با گذشت زمان و کمتر شدن توجه افکار و سازمان‌های جهانی به عراق سرعت بیشتری خواهد گرفت (ازغندی، و کرمی، ۲۵:۱۳۹۶).

امروزه، عراق پس از یک سده در جای اول خود در زمان شکل‌گیری دولت قرار دارد و دوباره باید با مشکلات و مسایل بسیاری که در طول تاریخ داشته، دست و پنجه نرم کند. مشکلات و مسایل تقریباً همانی هستند که بودند (غریاق زندی، ۳۱:۱۳۸۹). کشور عراق با قرار گرفتن در هارتلند خاورمیانه، موقعیتی که به لحاظ پیشینه تمدنی، تاریخی و سیاسی و قدرت نقش‌آفرینی سیاسی آن، همچنین وجود ذخایر عظیم نفت و گاز، بسترهای بهینه انتقال انرژی و برخوردار بودن از مرکزیت نسبی، موجبات توجه فزاینده قدرت‌های بزرگ به آن و رقابتشان برای کنترل و تسلط بر آن و ارزش‌های جغرافیایی ویژه آن شده است. اما از دیگر سو، به دلیل نحوه تأسیس، بافت نامتجانس قومی - مذهبی و عدم شکل‌گیری هویت ملی فراگیر در آن به سبب ناموفق بودن حکومت‌های پیشین در فرایند دولت - ملت‌سازی و ساختار حکومتی متزلزل فعلی در حفظ یکپارچگی سرزمینی؛ این کشور زمینه پیشبرد اهداف استراتژیک قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را در موقعیت ژئواکونومیکی خود به علت قرار گرفتن در بیضی استراتژیک انرژی و منطق بودن بر روی کمر بند شکننده خاورمیانه فراهم نموده است. در این میان، شکاف‌های قومی - فرقه‌ای عامل عمده‌ای در تأثیرپذیری رویکرد سیاست خارجی حکومت و گروه‌های عراقی از کشورهای همسایه و دیگر بازیگران سیاسی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و نیز تأثیرپذیری فزاینده آنها در سیاست داخلی و روند تحولات جاری این کشور شده است؛ به طوری که از یک سو، ایالات متحده، ایران، عربستان، ترکیه و سازمان‌های سلفی‌گرا با حضور و نقش فعال خود در عراق و دیگر قدرت‌ها همچون روسیه، اسرائیل، اتحادیه عرب با نفوذ و مداخله خویش، فضای جغرافیایی این کشور را در واقع امر به کمر بندهای شکننده‌ای تبدیل نموده‌اند که بازیگران داخلی این کشور اعم از گروه‌های قومی و مذهبی به حالت مدخل‌ها و مناطق فشار برای این کشور درآمده‌اند و در این میان ایالات متحده به‌ویژه با ایجاد رابطه‌ای دوستانه با کردها با توجه به جایگاه برتر ژئوپلیتیکی آنها به سبب وجود ذخایر انرژی، کنترل شیعیان و کمک به حفظ امنیت اسرائیل و نیز حمایت از اعراب سنی به سبب دارا بودن بسترهای مناسب سرزمینشان جهت انتقال انرژی، توانسته است علاوه بر حفظ موقعیت و نفوذ، فرصت تأثیرگذاری بیشتر خود را بر صورت‌بندی عراق آینده و سهمیم شدن در شکل‌دهی آن را که یکی از اهداف اصلی سیاست اشاعه است فراهم کند. از سوی دیگر، کشورهای همسایه عراق نیز با استفاده ابزاری از عقبه‌های قومی و مذهبی همسو و جهت نیل به اهداف و کدهای ژئوپلیتیکی خویش در چارچوب موازنه فراگیر، زمینه‌های نفوذ، دخالت و تنش‌زایی را در این کشور و در تقابل با آن و دیگر رقبای همسایه موجب می‌شوند؛ که اجرای چنین سیاستی در عین حال علی‌رغم عدم خواست و اراده سیاسی آنها منجر به تقویت هویت‌های فروملی در عراق و دیگر کشورهای منطقه می‌گردد و این امر متعاقباً کمکی به پیشبرد پروژه خاورمیانه بزرگ ایالات متحده که نشأت گرفته از پتانسیل شکنندگی خاورمیانه است، می‌باشد؛ که تجزیه و به عبارتی کوچک‌سازی جغرافیای سیاسی عراق نیز سرآغازی برای آن است (عبدی و شیرزاد، ۵۴:۱۳۹۵). نهایتاً از مجموع مباحث فوق می‌توان مطالب زیر را استنتاج کرد.

نتیجه‌گیری

منطقه خاورمیانه در سال‌های پایانی قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم از مهمترین مناطق بحران‌ساز و کانون بسیاری از منازعات بین‌المللی بوده است. در این میان کشور عراق با توجه به عمر کوتاه و تاریخ سیاسی منازعه‌آمیز، پرمخاطره و خونین آن، در کانون توجه جهانیان قرار گرفته است. از همان ابتدای تأسیس، دولت‌سازی در عراق بر اساس واقعیت‌های سیاسی، اجتماعی، امنیتی و ژئوپلیتیکی مورد نظر کشورهای بیرونی بوده و بدون توجه به اراده مردمی شکل گرفته است؛ بنابراین، نکته نخست درباره این کشور، دولت‌سازی تحمیلی و ساختگی بودن آن است. در دولت‌سازی که تأکید بر امنیت‌سازی و تداوم ائتلاف گروه‌های سیاسی

است، به‌ویژه در خاورمیانه تا زمانی که یک دولت قوی نباشد تا امنیت را حفظ و ملت را دور خود جمع کند و یک هویت ملی تشکیل دهد، ملت‌سازی رخ نمی‌دهد. لذا از آنجا که این کشور از بافتی موزاییکی مرکب از اقوام و مذاهب گوناگون تشکیل یافته است و با توجه به کشمکش‌های مذهبی و همچنین همگرایی‌های شدید قومی و منطقه‌ای به جای همگرایی ملی، این اقوام و مذاهب متفاوت هر کدام درصدد دست یازیدن به اهداف و آرمان‌های خویش برآمده و منافع فردی و گروهی خود را بر منافع جمعی و ملی ارجح دانسته و تحت نفوذ کشورهای همسایه و منطقه‌ای ذی‌نفوذ در عراق و منافع آنان در این کشور قرار گرفته‌اند؛ لذا هرگز نتوانسته‌اند به یک ائتلاف و اجماع کلی در مسائل سیاسی و غیرسیاسی مختلف و به تبع آن به یک اندیشه سیاسی واحد و هویت ملی یکپارچه دست یابند. لذا بر این اساس، پادشاهان و دولت‌هایی هم که از همان ابتدا بر سر کار آمده‌اند، هرگز نتوانسته‌اند به رؤیای داشتن یک اندیشه سیاسی و هویت ملی واحد در عراق جامه عمل پوشانده و مردم را گرد آن جمع کنند و به تبع آن، ملت‌سازی نیز با شکست مواجه شده است. بنابراین به دلیل فقدان مؤلفه‌های علت وجودی و طی نشدن روند منطقی دولت - ملت‌سازی و فقدان هویت ملی مشترک و شکل نگرفتن فرهنگ سیاسی غالب و مترقی در عراق، پایه‌های یکپارچگی ملی و دموکراسی در این کشور بسیار متزلزل و ضعیفند؛ به گونه‌ای که با وزیدن کوچکترین باد ناسازگاری در میان طیف‌های گوناگون اجتماع، پایه‌های حکومت در این کشور به شدت به لرزه می‌افتند. لذا ادامه ساختار سیاسی آن با قلمرو فعلی، به دلیل فقدان مؤلفه‌های اندیشه سیاسی، علت وجودی و هویت فراگیر، در حاله‌ای از ابهام است و تجزیه این کشور به واحد یا واحدهای سیاسی کوچکتر دور از ذهن به نظر نمی‌رسد؛ زیرا بدون شک کشورهایی که نتوانند علت یا عللی برای تداوم موجودیت خود داشته باشند، احتمال کمی برای استمرار حیات سیاسی دارند. لذا با توجه به شرایط منطقه خاورمیانه، می‌توان گفت استراتژی جدید ایالات متحده در حال شکل‌گیری است و به عنوان یک عامل در کنار سایر موارد به تجزیه کشورها و ایجاد کشورهای کوچک جدید می‌انجامد و کشور عراق به دلیل شرایط داخلی آن نیز از این قاعده مستثنی نخواهد بود، به گونه‌ای که می‌توان گفت تجزیه و تقسیم عراق سرآغاز و گام نخست در به مرحله عمل رسیدن این استراتژی خواهد بود. در نهایت، می‌توان نتایج تحقیق را چنین خلاصه کرد:

- ۱- با توجه به عمر کوتاه و تاریخ سیاسی منازعه‌آمیز عراق از همان ابتدای تأسیس، دولت‌سازی در عراق بر اساس واقعیت‌های سیاسی، اجتماعی، امنیتی و ژئوپلیتیکی مورد نظر کشورهای بیرونی بوده و بدون توجه به اراده مردمی شکل گرفته است؛ بنابراین نکته نخست و مهم درباره این کشور، دولت‌سازی تحمیلی و ساختگی بودن آن است.
- ۲- تلاش‌های فراملی ابرقدرت‌ها برای تقویت اصلی‌ترین نیروی ساختار شکن در دنیای معاصر که همانا ناسیونالیسم است، در مناطق استراتژیکی همانند خاورمیانه در حال انجام است، لذا به نظر می‌رسد با لحاظ کردن این عامل و مجموعه عوامل دیگر از قبیل استراتژی جدید ایالات متحده و ابرقدرت‌های غربی در منطقه خاورمیانه، کوچک‌سازی و تقسیم و تجزیه برخی کشورهای این منطقه از جمله عراق برای تولید سرزمین‌های مستقل جدید و نیل به اهداف خویش در راستای تأمین منافع‌شان امکان واقعی خواهد یافت.
- ۳- علت وجودی شاخص تعیین ملیت، هویت ملی و وجود یک اندیشه سیاسی واحد و علت موجودیت به عنوان یک ملت یکپارچه جداگانه و متمایز از دیگران است که عراق از آن بی‌بهره می‌باشد. بنابراین ادامه ساختار سیاسی آن با قلمرو فعلی، به دلیل فقدان مؤلفه‌های اندیشه سیاسی، علت وجودی و هویت فراگیر، در حاله‌ای از ابهام است و تجزیه این کشور به واحد یا واحدهای سیاسی کوچکتر دور از ذهن به نظر نمی‌رسد.

منابع

- احمدی پور، زهرا و قلی زاده، علی ولی. (۱۳۹۰). *مبانی جغرافیایی- سیاسی مکان‌گزینی پایتخت‌ها در ایران*، مشهد: پاپلی.
- ازغندی، علیرضا و کرمی، صابر. (۱۳۹۶). قوم‌گرایی و ایجاد نظام سیاسی دموکراتیک در عراق، نشریه علوم سیاسی، ۴(۷)، صص ۵-۲۶.
- اسدی، علی اکبر. (۱۳۹۱). *دولت - ملت‌سازی در عراق جدید*، تهران: موسسه اندیشه سازان نور.
- باقری، حسین. (۱۳۹۲). بازیگران داخلی در ساختار سیاسی عراق نوین و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، نشریه آفاق امنیت، ۱۹، ۱۳۵-۱۶۶.

بنی هاشمی، میرقاسم. (۱۳۸۱). *فرایند ملت سازی در خاورمیانه، کتاب خاورمیانه (۱)*، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

بایمن، دانیل. (۱۳۸۷). *آینده محیط امنیتی در خاورمیانه*، معرف: اصغر افتخاری، تهران: مطالعات راهبردی بسیج.

تاجفر، رضا. (۱۳۹۱). *جغرافیای نظامی کشورهای همجوار*، تهران: دانشگاه افسری امام علی (ع).

چوخابی زاده مقدم، محمد باقر، علی نژاد، مهدی و داود امینی. (۱۳۹۲). *ژئوپلیتیک قومی - مذهبی عراق و تاثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی، فصلنامه جغرافیا*، ۱۱ (۳۷)، ۲۴۷-۲۷۰.

درايسدل، الاسداير و جرالداچ، بلیک. (۱۳۸۶). *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*. ترجمه دکتر دره میرحیدر. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.

ربيعی، حسین و شیرزاد، ساکار. (۱۳۹۶). *تحلیل علت وجودی عراق از دیدگاه نظریه روزنتال و کوهن*، مجله پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۲(۳)، ۵۴-۳۲.

رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، پاپلی یزدی، محمد حسین، عبدی، عرفان. (۱۳۸۷). *ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی بازتاب‌های توسعه مناطق مرزی؛ مطالعه موردی: بازارچه مرزی شیخ صالح شهرستان ثلاث باباجانی، استان کرمانشاه*. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۴ (۱۲)، ۸۲-۱۰۹.

زارعان، احمد و اسلامی، حمیدرضا. (۱۳۹۳). *بررسی تأثیر زمینه‌های همگرایی و واگرایی جریان‌های سلفی - تکفیری و بازماندگان حسب بعث بر بحران امنیتی عراق، فصلنامه سیاست خارجی*، ۲۸ (۲)، ۲۶۵-۲۹۱.

سردارنیا، خلیل‌الله و زارع مهرآبادی، محمد. (۱۳۹۴). *فدرالیسم و فرهنگ سیاسی در عراق، فصلنامه روابط خارجی*، ۷ (۱)، ۱۶۹-۱۹۰.

عبدی، عطاءالله و شیرزاد، ساکار. (۱۳۹۵). *نقش فضاهای جغرافیایی در رقابت قدرت‌ها؛ مطالعه موردی: کشور عراق، فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۳ (۴۳)، ۵۴-۸۴.

عزتی، عزت‌الله و تقوی‌اصل، سید عطا. (۱۳۹۳). *علت وجودی، اندیشه سیاسی و تطبیق مصادیق آن در کشورهای ایران، عراق و عربستان سعودی*، فصلنامه خراسان بزرگ، ۵ (۱۶)، ۳۹-۴۸.

عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۴). *تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق*، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.

غرایاق زندی، داود. (۱۳۸۹). *فرایند ملت - دولت‌سازی، شکل‌گیری هویت ملی و بازسازی در عراق: تجارب تاریخی و دورنمای آینده، فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۱۳ (۱)، ۵-۳۶.

فراتی، محمد رضا، زرگر، افشین و صدیق میرابراهیم. (۱۴۰۰). *دموکراسی سیاسی و چالش‌های دولت - ملت سازی در عراق بعد از سال ۲۰۰۳، نشریه آفاق امنیت*، ۵۲، ۱۳۳-۱۵۸.

فلینت، کالین و ناجی، سعید و سلطانی، فخرالدین. (۱۳۹۱). *ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی: ضرورت کاربرد رویکرد جغرافیای برای تعریف ژئوپولیتیک، پنجمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان جهان اسلام، تبریز*.

قربانی شیخ‌نشین، ارسلان و همکاران. (۱۳۹۴). *نقش مرجعیت آیت الله سیستانی در روند دولت سازی در عراق پس از سقوط صدام، مطالعات روابط بین‌الملل*، ۸ (۳۰)، ۲۱۵-۲۵۳.

قنبری برزیان، علی و جعفرزاده پور، فروزنده. (۱۳۹۰). *قدرت هویت ملی در میان ایرانیان، فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۲ (۴)، ۳-۳۱.

کاوایانی راد، مراد. (۱۳۹۱). *ناحیه‌گرایی در ایران از منظر جغرافیای سیاسی*، تهران: پژوهش‌کنده مطالعات راهبردی.

گالاهر، کارولین مونتز، آلیسون، شرلو، پیتر، تی.دالمان، کارل و ماری گیلمارتین. (۱۳۹۰). *مفاهیم اساسی در جغرافیای سیاسی*، ترجمه محمد حسن نامی و علی محمد پور، تهران: زیتون سبز.

مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۱). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، تهران: سمت.

مجله خبری مشرق. (۱۳۹۸). *تجزیه عراق، راهبرد آمریکا برای فرار از مات شدن در غرب آسیا*، موجود بر روی سایت اینترنتی:

- مهنام، شیدا و زارع‌زحمتکش، صدیقه. (۱۳۹۱). چالش‌های اجتماعی، هویتی و ساختاری خاورمیانه (مطالعه موردی عراق)، فصلنامه سیاست خارجی، ۲۳ (۴)، ۱۰۵۳-۱۰۷۳..
- میرحیدر، دره، راستی، عمران و میراحمدی، فاطمه سادات. (۱۳۹۶). مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ هفتم، تهران: سمت.
- میرحیدر، دره. (۱۳۹۰). مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ شانزدهم، تهران: سمت.
- نامی، محمد حسن و علی محمدپور. (۱۳۸۷). جغرافیای کشور عراق با تاکید بر مسائل ژئوپلیتیک، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نوروزی، نورمحمد و سروش، جنابی. (۱۳۸۲). چالش مشروعیت و بازسازی نظم سیاسی در خاورمیانه، تهران: مؤسسه اندیشه‌سازان نو.
- وایمر، اندریاس. (۱۳۸۷). دموکراسی و کشمکش‌های قومی - مذهبی در عراق، ترجمه سیدکمال سروریان. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.
- بیلاقی، رحمان. (۱۳۹۰). حمله نظامی آمریکا به عراق و تاثیر آن بر شکاف‌های قومی و مذهبی این کشور، تهران: فکرآذین.

- Brancati, D. (2004). Can federalism stabilize Iraq? *The Washington Quarterly*, 27(2), 5–21. <https://doi.org/10.1162/016366004773097687>
- Burgos, R. A. (2008). Origins of Regime Change: “Ideapolitik” on the Long Road to Baghdad, 1993–2000. *Security Studies*, 17(2), 221–256. <https://doi.org/10.1080/09636410802098693>